

da se jo je sklepal tako, da je prisežnik položil roko na relikvijo?

Razen pred temeljnim dvomom o tem, kako naj se raziskovanja predmeta, ki morda že od najbližjega zapisovalca ni bil "pravilno" razumljen in verodostojno zapisan, lotimo današnji zgodovinarji, se torej najdemo še pred drugim vprašanjem: kako globoko je sploh mogoče zavrtati v mikrozgodovino? Kaj proučevanje t.i. študij primera v resnici pomeni in v kolikšni meri je moč take posamične študije posploševati? Kako "evropski" je bil na podlagi takšnih posamičnih primerov evropski srednji vek in ali niso bile razlike znotraj časa in prostora, ki ju tako radi družimo v celoti, vendarle ogromne? S podobnimi vprašanji in enakimi težavami se je nekaj pred Schmittom soočil tudi nemški avtor August Nitschke. Njegova knjiga Gibanja v srednjem veku in renesansi (*Bewegungen im Mittelalter und Renaissance: Kämpfe, Spiele, Tänze, Zeremonielle und Umgangsformen*, Schwann Verlag, Düsseldorf 1987) je namreč izšla prav v času, ko se je Jean-Claude Schmitt v Parizu s svojimi sodelavci (Jacquesom Le Goffom, Jean-Claudeom Bonnejem in Michelom Pastoreaujem) in študenti v seminarju na Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales že posvečal vprašanjem kretenj in gibov srednjeveškega človeka. Tudi Nitschkejevo knjigo večidel sestavljajo spisi - v izvornikih in s prevodi - in slike, ki ponazarjajo šest po avtorjevem prepričanju za srednji vek značilnih gibanjskih odnosov: bojevanje, ples, prevzem oblasti, spremembo posameznikovega položaja v družbi, naklonjenost med spoloma in spoštovanje do sočloveka. Z mejnimi, posebnimi primeri, ki jih Nitschke navaja v potrditev pomembnosti in drugačnosti pomcna kretenj v srednjem veku, je na zastavljena vprašanja pravzaprav nemogoče odgovoriti, saj bralec nenehno dvomi, za kakšne vrste kretnje v knjigi sploh gre: če je bil avtorjev namen proučevati drugačnost gest, ki jih je srednjeveški človek uporabljal v vsakdanjem, recimo raje običajnem življenju, in primerjati pomen kretenj, ki jih v enaki obliki poznamo danes, ko nam pomenijo nekaj povsem drugega, tedaj se moramo vprašati, ali so obredne kretnje in ritualna gibanja upravičeno del takšnih raziskovanj. Nehote pa nas primerjanje obeh knjig postavi pred še eno neodgovorjeno vprašanje: ali je obsežna monografska dela še mogoče pisati brez obsežne raziskovalne skupine? Ali drugače: do kod seže pero osamljenih jezdecev pisanja zgodovine, ko ne gre več le za popisovanje dogodkov in osebnosti, marveč za opise dogajanj in oseb?

Alja Brglez

MEŠČANSTVO V HABSBURŠKI MONARHIJI

I. del

Dve zajetni knjigi razprav¹, ki so jih na temo meščanstva v deželah habsburške monarhije napisali najvidnejši zgodovinarji (sodelujoči na dunajskem seminarju *Meščanstvo v habsburški monarhiji* novembra 1988) te in one strani pokojne železne zavese, sta prav gotovo zadosten poklon (hommage) temu še nedavno preziranemu in prezrtemu sloju. (Založnik je opremil zadnjo stran prve knjige z nekakšnim povabilom bralcu, v katerem ugotavlja, da so imeli meščanstvo v socializmu uradno za mrtvo, na Zahodu pa neuradno za umirajoče.) Meščanstvu se je evropska civilizacija tako odrekla, da oznake "meščanstvo", "meščanskost" pogosto tudi zgodovinarji rabijo prepovršno in nedoločno (Hannes Stekl). Težave se pojavljajo že pri opredelitvi tega sloja in iskanju njegovih posebnosti glede na druge družbene plasti. Po letu 1985 je (tako uredniki) med evropskimi zgodovinarji proučevanje meščanstva postalo svojevrsten izziv, privlačen in dostopen z zlomom vzhodnih sistemov tudi za raziskovalne potencialne "onstran". V maniji "meščanoslovja" so vzhodno-evropski zgodovinarji naenkrat odkrili svojo že zdavnaj založeno in pozabljeno povratno vozovnico v srednjeevropski kulturni in civilizacijski krog. Vzhodna, oprostite SREDNJA Evropa tako doživlja izkrivljeno reprizo agitk z naslovom "Ko se korenin zavemo", le da so se te korenine s podeželja in delavskih kolonij preselile v ljubke bidermajerske salone.

Predmet proučevanja je torej postalo meščanstvo v obdobju med 18. in 20. stoletjem, raziskovalci pa so vzeli pod drobnogled vsč plasti njegovca zasebnega in družbenega življenja. Primarno vlogo zgodovinarji namenjajo osebnim pričevanjem (spomini in dnevniki ter korespondenca, zapiski o osebnih izdatkih) iz katerih gradc mozaik o celostni podobi razreda, ki mu bolj ali manj točno pravimo meščanstvo. Pomembni deli tega mozaika so tako tudi meščanska lcktura, premožcnjc, noša, stanovanja, regionalni in nacionalni izvor in tako dalje.

¹ Prvi del: *Bürgertum in der Habsburgermonarchie*, Hg. Ernst Bruckmüller, Ulrike Döcker, Hannes Stekl, Peter Urbanitsch, Böhlau Verlag Wien-Köln, 1990. Drugi del: *Bürgertum in der Habsburgermonarchie II. "Durch Arbeit, Besitz, Wissen und Gerechtigkeit"*, Hg. Hannes Stekl, Peter Urbanitsch, Ernst Bruckmüller, Hans Heiss, Böhlau Verlag Wien-Köln-Weimar 1992.

Novi sloj (kar je meščanstvo v tem smislu ob začetku industrijske revolucije tudi bilo) si je moral v svetu, ki ga je še vedno obvladovalo plemstvo, vsekakor izboriti svoj prostor za obstoj in razvoj, izoblikovati prepoznavne nove manire, izrazna sredstva in identiteto. Prav v tej trmi in prodornosti gre poleg nostalgije in brezupne želje po enakovrednosti iskati stične točke med mladim meščanstvom tedaj in znova mladim meščanstvom na vzhodu - tudi to novo meščanstvo se hlastavo bori proti svetu, v katerem so karte že razdeljene in zmagovalci že znani.

Znani avstrijski zgodovinar Ernst Bruckmüller se je v svojem prvem prispevku² skušal dokopati do sprejemljive geneze "novega" meščanstva ter se oprl predvsem na vlogo novega bogastva ter socialne in prostorske mobilnosti. Glavno vlogo (jedro) pri meščanjenju mest monarhije je "namenil" tujim industrialcem iz Gorice, Milana in Belgije, ki jih je motivirala možnost velikih dobičkov, medtem ko je bil v začetku prevladujoč kapital v notranjosti še vedno obrtniški. Družbeno je najvišji odstotek meščanstva izhajal iz terciarnih dejavnosti (intelektualci, višji uradniki), le manjši del pa iz proizvodnih slojev. Pomembno vprašanje je za Bruckmüllerja tudi uvrstitev jožefinske duhovščine (ta je v južnoslovenskem merilu prav gotovo vitalen del meščanstva in nosilec narodnobuditeljskih idej, ki jih drugod pripisujemo pravemu meščanstvu) in meščanskih oskrbnikov posesti v meščanski sloj. "Rekrutacijsko" zaledje za dotok oz. nastanek novega meščanstva vidi v predelih z izrazitim preseljenjem prebivalstva (npr. češke dežele). Pomemben del avtorjev se v zvezi z genezo meščanstva ukvarja z relacijami center - periferija, ki pa na primeru slovenskih (in drugih jugoslovenskih) dežel dobe nove dimenzije in prevrednotenja (pojav številnih malih centrov in širjenje pojma periferije mest na povsem ali napol agrarne predcle).

Podobna vprašanja (geneza meščanstva) obravnava v uvodu svoje razprave o peštanskih veletrgovcih tudi Vera Bácskai³. Kot nesprejemljivo označi teorijo o kontinuiteti srednjoveškega meščanstva v obdobju industrijske revolucije, kot so jo zaradi nekaterih "skupnih" imenovalcev zagovarjali v preteklosti (podobna poklicna struktura, malo industrijskih podjetij, relativna politična apatija...).

Po njenem je odločilni dejavnik spreminjanja družbene hierarhije - pomeščanjenja družbe - prav gospodarski razvoj, ki je dvignil tanko plast rokodelcev in trgovcev, ki si je kasneje utrla kot

tipično "meščanstvo" celo pot v politiko. Bácskaijeva je raziskala življenje in delo 230 peštanskih veletrgovcev, ki so se sicer razlikovali po imetju, veroizpovedi, pripravljenosti na poslovna tveganja, skupno pa jim je bilo delovanje po načelih merkantilizma, prosvetljenstva (delno celo prostozidarstva) in zavzemanje za svoj večji vpliv na družbeno (politično, gospodarsko) dogajanje, kar so utemeljevali s plačevanjem davkov ("vzdrževanjem države") in svojim neprofitnim angažiranjem (zadeve javne blaginje, dobroteljništvo). S tem v zvezi so tudi njihove najvišje vrednote - zvestoba državi, varčnost, pridnost, pobožnost, dobrota in družinska sreča.

Madžarsko govorečih veletrgovcev je bilo spočetka v Pešti malo, največ veletrgovcev je resda domačinov, a nemško ali slovansko govorečih - delež Madžarov šele kasneje naraste na 3/4. Poseben fenomen glede pripadnosti in vključenosti v družbo so bili vsekakor Judje (v obdobju formiranja peštanske veletrgovine 1800-1815 so bili glavna skupina veletrgovcev, kasneje pa je njihov delež upadel), ki so običajno stanovali v Budimu, trgovali pa v Pešti, družba, v katero so po premoženju in stroki vsekakor sodili, pa jih je kar nekako izobčila (tako meščanstvo kot seveda plemstvo).

Presenetljivo zveni, da so bili protestantje in pravoslavci (7% mestnega prebivalstva) glede na svoj delež pri skupnem številu prebivalstva precej močno zastopani med veletrgovci (s 15 %), kar pa jim je začelo koristiti šele z liberalizacijo trgovanja in trgovskih združenj, saj so bili nekatoliški trgovci v začetku izrinjeni iz vseh oblik stanovskega povezovanja. Glavni predmet veletrgovine je bila hrana (kmetijski pridelki), dodatni zaslužki pa so bili vezani na tekstil, kreditorstvo in špedicijo, medtem ko je začetno navdušenje nad začimbami hitro splahnelo. Kljub vsemu pa je za trgovino dolgo veljalo, da omogoča bogatenje brez dodatne izobrazbe/kvalifikacije, zato je šele gospodarska kriza v 70-letih naredila med trgovci radikalno selekcijo, ki so jo preživele le stare, trdne trgovske hiše z več železi v ognju (investicije, posojilništvo). Precej pogosteje je bankrot trgovcev povzročal "človeški faktor" - nepravilne odločitve, nesposobnost dedičev ali izumrtje družine. Prav v primeru gospodarskih kriz se je večkrat pokazala prednost židovskih trgovcev, ki jih zavezanost družtvenim pravilom ni priklepala na omejeno poslovanje (samo določeno blago), temveč jim je puščala proste roke pri investiranju in prodaji, zanje pa je delala tudi razsežna "nreža" poslovnih in sorodniških zvez. Nasplošno velja, da so se najdlje obdržale trgovske firme z manufakturo, tekstilom, železom in njegovimi izdelki - njihovi lastniki vsaj v večini primerov tudi niso pretirano posegali v politično sfero.

² *Herkunft und Selbstverständnis bürgerlicher Gruppierungen in der Habsburgermonarchie. Eine Einführung*, str. 13-20.

³ *Die Pester Großkaufleute: Stadtbürger, Unternehmer oder dritter Stand?*, str. 21-30.

Podjetnejši in bolj stremuški od katolikov so bili pravoslavci in protestantje, ki so pogosteje tvegali in igrali vidnejšo vlogo tudi v politiki - bili so pogosti kandidati za pridobitev plemiškega naziva, srečevali pa so se tudi s politično smetano (kazina grofa Szechenyja). Sprejem v plemiški krog kaj kmalu izgubi materialni/realni pomen, v ospredje stopi investiranje in boj za dejansko participacijo pri upravljanju države (družbeno všečen prizvok pa dobi komuniciranje z izobraženstvom in višjim uradništvom).

Precej bližji nam je vsekakor lahko prispevek Mirjane Gross⁴, ki obravnava nastanek meščanstva v hrvaških deželah (civilna Hrvaška in Slavonija in Vojna krajina). Hrvaška je doživljala zaradi svoje upravne razdelitve tudi različno hitro modernizacijo (v družbenem pomenu pomeščanjenje). Zaledja starega (predindustrijskega) meščanstva so ostala v Dalmaciji in Istri, nov sloj meščanov pa je v 1. polovici 19. stoletja izšel iz veleposestnikov, trgovcev z lesom ter kmetijskimi produkti. Gospodarski centri, v katerih je ta sloj deloval, so bili nanizani ob magistrali od vzhoda proti zahodu, ki je obšla številna stara kraljevska svobodna mesta (ta so sicer imela družben, ne pa tudi gospodarskega pomena). Sam proces geneze meščanstva (v sodobnem pomenu) je torej trajal od začetka do konca 19. stoletja (tedaj se izoblikuje tudi meščanski sloj v nekdanji Vojni krajini).

Prej omenjena magistrala vzhod-zahod je morala odstopiti prvenstvo vojaško pomembnejši smeri sever-jug, ki je omogočala tudi neoviran dotok avstrijskega kapitala in izrivanje madžarskega vpliva. Kapitalske spodbude, še bolj pa seveda sprostitve produkcije na podeželju (tipajoč prodor viškov na trg), so polagoma ustvarile pogoje za razvoj pravega meščanstva (to se je na Hrvaškem poleg iz starih urbanih predelov, rekrutiralo predvsem iz vrst doseljenih obrtnikov, trgovcev in osvobojenih kmetov). Dodatno oviro je do 1881 predstavljala za Hrvaško tudi posebna posestna struktura Vojne krajine (posest vezana na hišne zadruge, nevojaki le s simbolično ohišnico), kjer je častništvo odigralo vlogo meščanske elite.

Na drugi strani je Dalmacija z otoki stopila v obdobje nastajanja novega meščanstva s precej dolgo urbano preteklostjo. Še vedno je patricijski "svet" primorskih in otoških mest z neposredno okolico svetlobna leta daleč od celinskega "sveta". Mesta obvladujejo stare družine, mešane s povzpniškimi (te so obogatele z ladjarstvom, rokodelstvom), medtem ko je bilo glavno bogastvo še vedno vezano

na vinograde (s koloni). Politično "rojstvo" meščanstva je sledilo v petdesetih, ko so se liberalni posamezniki za dosego nacionalnih ciljev povezovali z napredno duhovščino. Najvažnejša slabost domačega meščanstva v primerjavi z italijanskim je bila pomanjkanje kapitala, s katerim bi oplemenitili in podprli svojo rastočo politično moč (le-to so Italijani počasi že izgubljali, Hrvati pa so za hitrejši razvoj lastnega meščanstva nujno rabili kapitalske injekcije iz tujine). Težave s financiranjem je povzročal narazvit finančni trg, kjer so prevladoval hranilnice, ki pa niso vodile hipotekarno - kreditnih poslov, zaradi česar so številni kreditojemalci postali plen tujih bank, ki so njihova sredstva vlagale drugam.

Zagreb je postal center (za severni del Hrvaške tudi gospodarski) šele konec 19. stoletja, ko je bilo že nad 50 % njegovega prebivalstva zaposlenega v obrti, trgovini in svobodnih poklicih. Za celotno Hrvaško velja, da so bili nosilci meščanskega prepoveda prav tisti, ki so se tudi najbolj goreče zavzemali za narodnostno osamosvojitve. Glavnina tipičnega meščanstva je na Hrvaškem pripadala trgovcem ter izobražencem (višje uradništvo in svobodni poklici), manj se je s svojim slojem identificiralo gospodarsko meščanstvo in najmanj malomeščanstvo, ki je bilo še precej nazadnjaško (večina raziskovalcev ga v sloj meščanstva niti ne vključuje), predstavniki te skupine pa so se pogosteje kot med pravim meščanstvom znašli med proletariatom. Presenetljivo najde pot med liberalne predstavnike meščanstva tudi del plemtva, ki se tako bori proti fevdalnim obeležjem družbe iz novih, nacionalnih motivov (fevdalizem kot nemška zapuščina). Kljub zavzemanju za narodne ideale in prepričanju v svoje poslanstvo elite naroda pa meščanska avantgarda ne najde stika z najštevilnejšim slojem - s kmetstvom.

Značilnost, ki jo Grossova pripiše Hrvaški (skupna pa je večini nenemških habsburških dežel), je prehitevanje družbenega razvoja, ki mu gospodarski spričo omejenih možnosti ne more slediti. Hrvaška je zaradi svoje upravne razdelitve le še bolj kričeč primer kot nekatere druge dežele, zato nas posamezni primeri "boja od znotraj" (ob navideznem paktiranju z režimom) ne smejo zavesti (Mažuranić), saj je Hrvatom ob zelo šibki materialni osnovi nacionalnega gibanja pogosto preostal le ta način narodnostnega preživetja.

S problemom preučevanja zgodovine meščanstva (o tem sem pisal že v uvodu) se je spopadla tudi Čehinja Pavla Horská⁵. Tudi češka historiografija se je bila po poplavi študij o "prelomnih" temah

⁴ *Entstehung und Struktur des Bürgertums in Kroatien in den ersten drei Jahrzehnten nach 1848, str. 31-42.*

⁵ *Stadt und Land in der Entstehung und Abgrenzung bürgerlicher Schichten im 18. und 19. Jahrhundert in den böhmischen Ländern, str. 43-56.*

prisiljena spustiti na zemljo in najti izziv tudi v podrobnejšem študiju prej zapostavljenih področij. Pri preučevanju družbenih skupin je nujna kar najširša pokritost predmeta raziskave (slede francoskim zgodovinarjem) - pri preučevanju meščanstva prideta v poštev tudi demografija in sociologija.

Horská nas najprej seznanja z različnimi prelomnimi spoznanji o poreklu in značilnostih meščanstva (Felix Pontcil - meščanstvo 19. st. je izšlo iz podeželanov, Adcline Daumard - razvoj tekmovalne družbe na temeljih meščanskih vrednot: želji po znanju, razvoju, veri v razum...), iz katerih izhaja tudi sama. Prvi problem se je pri tej študiji o češkem meščanstvu avtorici razkril že pri dostopnih virih - statističnih podatkih in izidih ljudskih štetij, ki so se uporabljali za raziskovalne potrebe, precej nejasno terminologijo, zaradi česar je bilo nujno kombiniranje teh virov s podatki trgovsko - obrtnih zbornic. Pomemben faktor "meščanstva" posameznika je bil tudi znesek davkov, ki jih je plačeval - pri zavezaneih je bilo najprej potrebno izločiti nad 1/2 kmečkih davkoplačevalcev, nato pa za ocenitev "pravih" meščanov odmisli še približno 3/4 malih obrtnikov in trgovcev. Po teh izračunih je avtorica rekonstruirala tipičnega samostojnega nosilca gospodarske dejavnosti, ki je bil v 80. in 90. letih starejši od 30 let (seveda moški) in večinoma poročec - šele na prelomu stoletja pa vstopajo v podjetniško sfero tudi ločcnke in vdove. Visoka rodnost v čeških deželah in relativno visoka stopnja urbanizacije ter središčenja obrti in industrije (Praga, Liberec) so Češko spremenile v ekvivalent angleškemu industrijskemu baze-nom (resda so češka središča to tekmo kmalu izgubila), agrarno zaledje pa je v teh centrih dobilo nenasitno tržišče za svoje produkte. Pomembno vlogo so industrijsko - obrtni centri odigrali v procesu doseljavanja kmečkega prebivalstva (zlasti nad-številnih dedičev in vaškega proletariata) in razvoja "novega" meščanstva, pomembna migracijska jedra pa so pomenili tudi okoliškim agrarnim naselbinam (upravni, gospodarski, kulturni centri).

Praga kot najvidnejši primer tovrstnega centra dolguje svoje povezovalno mesto v češkem nacionalnem boju prav gotovo tudi svojemu gospodarskemu in podjetniškemu pomenu - kot zatočišče številnih kvalificiranih delavcev in obrtnikov, ki so prišli tja brez lastnega kapitala in se dvignili s pomočjo investicij ter posojil. Vsekakor ni naključje, da je prav Praga med prvimi dobila različne študije o vsakdanjem življenju meščanstva - o oblačilnih in bralnih navadah, politični angažiranosti itd.

Po pomenu za nastanek modernega češkega meščanstva je bil Pragi enakovreden Dunaj (v obeh

mestih je živel po 500.000 Čehov, izseljevanje v ti dve središči pa je precej osiromašilo češke trge in manjša mesta), kjer so se češki doseljenci prerinili tudi v višje meščanske sloje, sicer pa Horská meščanstvo v habsburški monarhiji deli v dve plasti: prva je plast nemške buržoazije (vzpon v ta sloj je zelo otežen), druga plast pa je poroznejša in predstavlja "gojišče" nacionalnih meščanskih elementov (velja tudi za Slovence).

Nasploh velja, da se Slovenci pogosto zgledujemo prav po Čehih, ko vrednotimo svoj nacionalni boj z Nemei. Tudi Čehom so Nemei z isto argumentacijo odrekli pravico do postavljanja nacionalnih zahtev, češ da so preveč ambiciozne, ob tem pa brez sramu zase terjali natančno isto. Kljub hitri in uspešni industrializaciji Češke pa Nemei v večinskem prebivalstvu in čeških mestih niso videli kaj več kot "velike vasi, polne pomeščanjenih kmetov" (O. Urban). Žal te kvalifikacije niso bile daleč od resnice, saj je tudi Češka dobila širši sloj pravega meščanstva šele v 40. letih 19. st., medtem ko so prej čast meščanstva reševali maloštevilni napredni narodni duhovniki in intelektualci svobodnih poklicev oziroma profesorji (primerjav s Slovenijo torej več kot dovolj).

Pisee tega zbornika je, kot scm že uvodoma zapisal, zanimala tudi metodologija preučevanja meščanstva - povedano drugače, orodja za bolj ali manj natančen študij te skupine. Pri tem so številni avtorji pokazali kar precej ustvarjalnosti in domiselnosti, saj so suhoparne (večinoma statistične in davčne dokumente) oplemenitili z obilico pripovednega "veziva". Madžarski zgodovinar György Kövér⁶ je, denimo, poiskal zvezo med plačevanjem davka na dohodek in pomeščanjenjem določene skupine madžarske družbe. Za ogrski del monarhije je namreč nekritično in apriorno sklepanje o stopnji pomeščanjenosti glede na davkoplačevalce porazno (ti so tvorili le 4-5 % ogrskega prebivalstva). Zgornja povezava postane namreč realna šele z uskladitvijo ogrske in madžarske davčne zakonodaje (prevzem avstrijskega modela pri indirektnih davkih, medtem ko sta se sistema direktnih obdavčitev še vedno razlikovala) za obdobje 1850-1875 in kasneje za obdobje 1. svetovne vojne. Kot "opravičilo" za nizko število davkoplačevalcev Kövér omenja previsok spodnji prag obdavčitve (ta je bil v avstrijskem delu nekajkrat nižji) ter favoriziranje direktnih davkov (od nepremičnin - hiš, posestev), ki jih je kot osnovni proračunski vir šele tik pred 1. svetovno vojno zamenjal davek na dohodek (s tem v zvezi pomanj-

⁶ *Einkommenssteuer und Verbürgerlichung. Ein Versuch zur Eingrenzung des Pester Großbürgertums nach dem Ausgleich*, str. 57-64.

kljive evidence o plačnikih te davščine). Davčne kategorije navadno ne nudijo pregleda nad družbenim stanom plačnikov, kljub vsemu pa je avtor ugotovil, da so trdne, stare meščanske familije v Pešti enakomerno plačevale vse veje davkov (imele tudi nepremičnine, gospodarske objekte), medtem ko je našel nove naseljence le med plačniki davka na dohodek.

Sergij Vilfan se je v svoji razpravi⁷ dotaknil problema geografskega izvora tržaškega meščanstva in opisal prihod potomcev dveh francoskih družin iz Švice v Trst ter njihovo asimilacijo v okolje tega odprtega večnacionalnega in večverskega mesta. Trst je bil tovrstnim prišlekom (ugledni že v domovini, primerno izobraženi in situirani) karseda naklonjen, meščanstvo pa je bilo tudi sicer precej liberalno do različnih netipičnih zakonskih in poslovnih zvez. Prišleki iz Švice so bili kljub kalvinizmu hitro sprejeti v zgornjo plast tržaškega meščanstva, potomci pa so si utrli pot podobno kot njihovi vrstniki - s študijem (ki ga je omogočal denar staršev) in samostojnimi dejavnostmi (v konkretnem primeru z veletrgovino, akademsko, pomorsko ali vojaško kariero). Posledica poročnih zvez je bila tudi širitev družine v zaledje (okolica Škofje Loke) in usidranje v slovenski nacionalni prostor.

Poleg že omenjenega geografskega izvora meščanstva je nujna tudi analiza in stroga opredelitev družbene provenience te skupine. S slednjim se je med drugimi spopadel tudi András Vári, ki je v svoji razpravi prevetрил položaj privatnega uradništva v madžarski družbi⁸. Várijeva skupina uradnikov je uživala na Madžarskem že od razsvetljenstva dalje svojstven položaj - njeni člani so bili izobraženi, niso opravljali fizičnega dela in niso bili odvisni od redne zaposlitve v državni upravi. Spričo "pomanjkanja" drugih slojev pravega meščanstva, jih Vári opisuje kot "nadomestek za meščanstvo", četudi lahko zaradi njihove strokovnosti in šolanja to kategorijo mirno vpišemo tudi kot "izobraženstvo" (in s tem pravo meščanstvo). Malce je avtorja pri tem prevrednotenju ovirala pripadnost tega sloja večjim zasebnim gospodarskim organizmom - veleposestvom, zaradi česar so verjetno pridobili sloves "pogojnega" meščanstva, odvisnega od plače "razrednega sovražnika" (plemstva). Zaključek Várijeve razprave je vsekakor racionalnejši in popustljivejši - brez tega sloja, ki je pomenil možnost za prestop med meščanstvo tudi množičnim izobraženim kmeč-

kim sinovom, bi meščanjenje madžarske družbe trajalo še neprimerno dlje in zajelo še ožjo plast ljudi.

Še neprimerno zanimivejši sklop razprav se ubada z meščanstvom kot kulturnim fenomenom. Meščanstvo je s svojo družbeno uveljavitvijo uveljavilo tudi svoj sistem vrednot na področju lepega, vrednega, moralnega in družbeno sprejemljivega (kot bi se glasila variacija na razlago o tem, kaj vse "kultura" pomeni). Meščanstvo je v svoji profazi (med prosvetljenstvom in bidermajerjem) postavilo na noge nov družbeni in kulturni model, ki je bil spočetka seveda zelo liberalen in odprt (posameznik se je uveljavil kot oseba, bitje zase, ne več kot sin/hči/žena tegaintega); vse, kar je družba od novinca zahtevala, je bilo spoštovanje splošno uveljavljenih pravil in primeren družbeni položaj (pridobljen z izobrazbo ali gospodarsko dejavnostjo). Kasneje je razvito meščanstvo privzelo vse spočetka obojane metode družabnega pedigreja. Ostrejša so postala tudi pravila obnašanja v družbi in s tem zahteve do posameznikov (konverzacija, etiketa, način preživljanja prostega časa, oprema bivališč), družba pa se je skorajda nepredušno zaprla (zlasti navzdol). Precej pomembnejša pot kot ostro spopadanje z "osovraženim" plemstvom je postala mehka vključitev v ta zavidanja vredni družbeni razred. - To vključitev se je dalo doseči le z neoporečnim vedenjem in vsaj površnim posnemanjem nekaterih oblik plemiškega vedenja (več na to temo prinaša članek Ulrike Döcker o Adolfu von Kniggeju in njegovem bontonu)⁹. Sistem vrednot se je meščanstvu kar nekajkrat precej spremenil (razen osnovnih malomeščanskih - varčnost, pobožnost), najhuje pa je meščanski sloj prizadel idejni in gospodarski vakuum recesij (v 70. letih 19. st., v 2. polovici 20. in v začetku 30. let 20. stoletja), ki je družbo pahnil v iskanje nesprejemljivih novih vrednot - antisemitizem, skrajni nacionalizem, fašizem.

Že pred tem stigmatiziranjem meščanske brezizhodnosti se je izvedla notranja diferenciacija meščanstva (v sodobnem pomenu) in malomeščanstva, ki je, zaprto v geta obrtniško-kramarske dejavnosti, postajala v novi družbi (temelječi na svobodni pobudi in prisluženem kapitalu) svojevrsten anahronizem (o tem je pisal denimo Zoltan Toth)¹⁰.

Poleg gospodarske in politične dediščine je meščanstvo zapustilo svetu tudi umetnost moderne,

⁷ Zur Struktur des Triester Bürgertums. Eine familiengeschichtliche Fallstudie, str. 65-74.

⁸ "Privatbeamte" in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts: Ersatzbürger?, str. 75-94.

⁹ "Jeder Mensch gilt in dieser Welt nur so viel, als wozu er sich selbst macht" - Adolph Freiherr von Knigge und die bürgerliche Höflichkeit im 19. Jahrhundert, str. 115-126.

¹⁰ Transformation und Abstieg der alten städtischen Kleinbürger. Ein Beispiel aus Buda gegen Ende des 19. Jahrhunderts, str. 105-114.

ki je sicer otrok časa in tedanje družbe, vseeno pa je moderna prav med določenimi meščanskimi sloji žela veliko nerazumevanja in odklanjanja (razprava E. Hanischa)¹¹ posebno v provinci. Za provinco je sicer po Hanischi značilno "kulturtregerstvo" diletantov (izobražencev), ki so svoje potrebe povsem zadovoljivo "pokrili" s prebiranjem zgodovinskih romanov in uprizarjanjem ljudskih iger, množice pa so bile itak bolj naklonjene različnim pevskim, veteranskim in gasilskim društvom, tako da za "entartete Kunst" moderne (izraz je bojda pogruntavščina eionista Maxa Nordaua) ni bilo pravega tržišča (vsaj v provinci ne).

Celo Praga, ki je že v 18. st. dosegla stopnjo meščanskega centra, je, sodeč po razpravi Jiříja Pokornya, pri sprejemanju kulturnih novosti precej zadržana¹². Pokorny je namreč preučeval bralne navade Pražanov (predvsem po zapuščinskih inventarjih) in ugotovil pretresljivo neskladje med splošno "manijo" prosvetljenstva in vedno skromnejšimi knjižnicami Pražanov (prevladovala so "knjižnice" z manj kot 5 deli), čeprav ni zanemarljivo niti število bolj založenih knjižnic (nad 20 del). Značilno je, da pri manjših knjižnicah prevladuje literatura verskega značaja, pri večjih pa poljudna in strokovna (posvetna) literatura, ki je večinoma pisana v nemščini, čeprav so večino obravnavanih knjig izdali v Pragi.

S stališča politične zgodovine so prav gotovo "zanimivejši" referati, ki se ukvarjajo s političnim pomeščanjem družbe. Te tematike se loteva kar nekaj avtorjev. Peter Urbanitsch¹³ je skušal nastavke meščanskega "prevzema oblasti" poiskati v društvenem organiziranju meščanstva (naravoslovna, kulturna, kmetijska društva) - ta so zbirala jedro kasnejših političnih združenj, ki so ob pomanjkanju občeavstrijskega patriotizma z nacionalističnimi programi uspešno ribarila v kalnem.

Kako globoko je uspelo meščanstvu s svojimi navadami prodreti v družbeno strukturo habsburške monarhije, je pokazal na primeru madžarskih ministrskih uradnikov Gábor Benedek¹⁴. V svoji razpravi se je omejil na sekretarje, ministrske svetnike in državne sekretarje, ki jih je z dekreti imenoval monarh. Benedek je preučeval življenjske navade in poklieno pot številnih visokih uradnikov in (predvsem glede kadrovanja in napredovanja v

službi), opisal vrsto zanimivih rešitev - tudi za nove demokracije (odnos stroka - politika).

Meščanstvo je zavzemalo okope z orožjem, ki mu je bilo na razpolago - s kapitalom in podjetnostjo. Medtem ko so različna diletantska in veteranska združenja skrbela za "prosvetljevanje" družbe, so gospodarska združenja in družbe prevzemala življenjske funkcije družbe (produkcijo, trgovino) in šele usklajeno delovanje obeh faktorjev je dokončno zagotovilo prehod v nov sistem odnosov (O. Hwaletz)¹⁵.

Politična plat uveljavljanja meščanstva seveda ne sme manjkati v še tako široko in "nedogodkovno" zastavljenem zborniku, kakršen je tale. Edith Marko Stöckl¹⁶ se je posvetila meščanski zastopanosti v štajerskem deželnem zboru (1861-1914). Njena razprava pa je zanimiva tudi za slovenske zgodovinarje, saj obravnava telo, v katerem so delovali tudi slovenski poslanci (preseneča jo denimo visok delež izobražencev v kmečki kuriji, s čemer so Slovenci zagotavljali izvolitev predstavnikom nacionalne elite v "svoji" kuriji). Jiří Kořalka¹⁷ in Jiří Malír¹⁸ pa sta podrobno predstavila problematiko meščanskih poslancev v češkem in moravskem deželnem zboru.

Prepletenost družbeno na videz nezdržljivih slojev z istimi idejami (liberalizmom v ekonomiji in politiki) je izziv številnim zgodovinarjem, pri čemer je njihova pozornost namenjena predvsem provinci (takšni ali drugačni), ki je postala nekakšen laboratorij za preučevanje tovrstnih pojavov. Hans Haas¹⁹ je denimo opisal krepitev liberalizma v Salzburgu prav skozi očala tamkajšnjih veljakov ("poštnega mojstra, krčmarja, pivovarja, mlinarja in ranocelnika"), ki z našimi predstavami o avantgardi meščanskega stanu nimajo veliko skupnega.

Meščanstvo je v obdobju svojega samopotrjevanja mnogokrat skušalo svoj družbenoekonomski "program" oplemenititi z bolj ali manj sprejemljivo "duhovno nadgradnjo". Najmanj posrečene (pa ne tudi najmanj uspešne) so bile povezave z radikalnimi nacionalisti in antisemiti (pri Nemcih zlasti s

¹¹ *Zur ökonomischen, sozialen und ideologisch-politischen Formierung des industriell-gewerblichen Bürgertums. Das Beispiel der Industrievereine*, str. 177-204.

¹² *Die politische Repräsentation des Bürgertums in der Steiermark 1861-1914*, str. 243-256.

¹³ *Tschechische bürgerliche Landtagsabgeordnete in Böhmen 1861-1913*, str. 211-222.

¹⁴ *Zur Problematik der tschechischen bürgerlichen Vertretung im mährischen Landtag in den Jahren 1861-1913*, str. 223-242.

¹⁵ *Postmeister, Wirt, Kramer, Brauer, Müller und Wundartz. Trägerschichten und Organisationsformen des Liberalismus. Das Salzburger Beispiel - von frühen Konstitutionalismus bis zum Kulturkampf*, str. 257-274.

¹¹ *Provinzbürgertum und die Kunst der Moderne*, str. 127-140.

¹² *Die Lektüre von Prager Bürgern im 18. Jahrhunderts (1700-1784)*, str. 149-164.

¹³ *Bürgertum und Politik in der Habsburgermonarchie. Eine Einführung*, str. 165-176.

¹⁴ *Die Verbürgerlichung der ungarischen Ministerialbeamten in der Epoche des Dualismus*, str. 141-148.

schönerijanci). Robert Hoffmann²⁰, ki je za ta zbornik pripravil razpravo o divjem zakonu meščanstva z radikalnim nacionalizmom, je kot model uporabil (zopet) Salzburg, ki ga po ostrini in vplivu nacionalizma primerja z Gradcem (prispevek je pomemben tudi za tiste raziskovalce, ki sledijo koreninam nacizma).

Pojem meščanska družba v nas še vedno budi podobo samorastniške uspešnosti in podjetnosti, daleč od podeljevanja različnih koncesij z dvora tega ali onega plemenitnika. Hans Heiss²¹ nekoliko omili to enostransko predstavo s primerom Južne Tirolske, kjer gre enaka zasluga za vzpostavitev moderne komunalne ureditve tako posameznim mestnim

elitam, kot tudi fevdalnim posestnikom teh mest (ki so resda največkrat delovali iz strahu pred nasilnimi spremembami družbenih vlog in vpliva). Heiss poudarja zlasti pomen meščanskega sodstva in sekularizacije cerkvene uprave (množica šolanih uradnikov, ki so krepili vrste mestnih elit), kar je skupaj s prej omenjeno ambicioznostjo pravega (produktivnega) meščanstva dalo potrebno osnovo za razvoj "tipičnih" dejavnosti (trgovina, industrijski obrati) - vsega tistega torej, čemur se je morala Južna Tirolska odreči najprej zaradi političnih razočaranj (italijanska zasedba), kasneje pa tudi zaradi množičnega odseljevanja.

Aleksander Žižek

²⁰ Gibt es ein "schönerianisches Milieu"? Versuch einer Kollektivbiographie von Mitgliedern des "Vereins der Salzburger Studenten in Wien", str. 275-298.

²¹ Bürgertum in Südtirol. Umriss eines verkannten Phänomens, str. 299-317.